

การศึกษาประเพณีการแห่ผีตาโขน: การปรับตัวในยุคการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม A STUDY OF PHI TA KHON FESTIVAL: ADAPTATION IN THE ERA OF CULTURAL TOURISM

สุริยา ช่างทองคำ

Suriya Changthongkham

สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม

Office of the Permanent Secretary

Corresponding Author E-mail: dailysmartman@hotmail.com

Received July 12, 2024

Revised August 17, 2024

Accepted September 12, 2024

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มุ่งศึกษาการปรับตัวของประเพณีการแห่ผีตาโขนในบริบทของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยเฉพาะในพื้นที่อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดและสืบทอดประเพณีนี้มาอย่างยาวนาน ผลการศึกษาพบว่า ประเพณีผีตาโขนได้มีการปรับตัวในหลายด้านเพื่อรองรับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ทั้งในแง่ของรูปแบบการจัดงาน การผลิตหน้ากากและเครื่องแต่งกาย ตลอดจนการสร้างกิจกรรมเสริมเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว อย่างไรก็ตาม ชุมชนยังคงพยายามรักษาแก่นแท้ของพิธีกรรมและความเชื่อดั้งเดิมไว้ ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

คำสำคัญ: ผีตาโขน, การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม, การปรับตัวทางวัฒนธรรม, ประเพณีท้องถิ่น, มรดกวัฒนธรรม

Abstract

This academic article aims to study the adaptation of the Phi Ta Khon Festival in the context of cultural tourism, particularly in Dan Sai District, Loei Province, where this tradition has been preserved for generations. The study examines how this traditional festival has evolved to accommodate modern cultural tourism. The findings reveal significant adaptations in various aspects, including event organization, mask and costume production, and the creation of supplementary activities to attract tourists. However, the community continues to maintain the essence of traditional rituals and beliefs amid social and cultural changes.

Keywords: Phi Ta Khon, Cultural Tourism, Cultural Adaptation, Local Tradition, Cultural Heritage

บทนำ

ประเพณีการแห่ผีตาโขนเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญของจังหวัดเลย โดยเฉพาะในพื้นที่อำเภอด่านซ้าย ซึ่งได้รับการสืบทอดมาเป็นเวลานานกว่าร้อยปี ประเพณีนี้มีรากฐานมาจากความเชื่อทางพุทธศาสนาผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่น โดยเฉพาะการผสมผสานระหว่างพิธีกรรมทางพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ (สุเทพ สุนทรเภสัช, 2548) การแห่ผีตาโขนจัดขึ้นในช่วงงานบุญหลวงหรืองานประเพณีบุญเผวส ซึ่งเป็นงานบุญใหญ่ประจำปีของชาวอำเภอด่านซ้าย โดยมีความเชื่อว่าเป็นการแสดงความเคารพต่อเจ้าพ่อกวน ผู้เป็นอารักษ์ประจำเมืองด่านซ้าย ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและการจัดการประเพณีผีตาโขน จากเดิมที่เป็นเพียงพิธีกรรมของชุมชนท้องถิ่น ได้พัฒนากลายเป็นเทศกาลการท่องเที่ยวระดับชาติที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวจำนวนมากในแต่ละปี การเปลี่ยนแปลงนี้นำมาซึ่งความท้าทายในการรักษาสมดุลระหว่างการอนุรักษ์คุณค่าดั้งเดิมของประเพณีกับการตอบสนองความต้องการของการท่องเที่ยวสมัยใหม่ (ธีระพงษ์ แก้วหาญ, 2553)

การศึกษาการปรับตัวของประเพณีผีตาโขนในบริบทของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมีความสำคัญอย่างยิ่งในการทำความเข้าใจกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในสังคมไทยร่วมสมัย โดยเฉพาะในยุคที่การท่องเที่ยวกลายเป็นปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจและการพัฒนาท้องถิ่น การศึกษาของศิริพร ณ ถลาง (2552) ชี้ให้เห็นว่า ประเพณีท้องถิ่นในปัจจุบันต้องเผชิญกับความท้าทายในการรักษาความสมดุลระหว่างการอนุรักษ์คุณค่าดั้งเดิมกับการปรับตัวให้เข้ากับบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลง ในแง่ของการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม เกรียงไกร เกิดศิริ (2551) เสนอว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสามารถเป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์และสืบทอดประเพณีท้องถิ่นได้ หากมีการจัดการที่เหมาะสมและมีการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง อย่างไรก็ตาม การพัฒนาการท่องเที่ยวที่ขาดการวางแผนและการจัดการที่ดีอาจส่งผลกระทบต่อเชิงลบต่อคุณค่าและความหมายดั้งเดิมของประเพณี ประเด็นสำคัญที่ต้องพิจารณาในการศึกษาการปรับตัวของประเพณีผีตาโขนคือ การเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ ทั้งรูปแบบการจัดงาน การผลิตหน้ากากและเครื่องแต่งกาย ตลอดจนความหมายและบทบาทของประเพณีที่มีต่อชุมชน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2549) ได้วิเคราะห์ว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในประเทศไทยมักนำไปสู่การปรับเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอประเพณีให้ตอบสนองต่อความคาดหวังของนักท่องเที่ยว ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อความเป็นของแท้ดั้งเดิมของประเพณี

การศึกษานี้มุ่งศึกษากระบวนการปรับตัวของประเพณีผีตาโขนในบริบทของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลง ผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อชุมชนและแนวทางในการรักษาสมดุลระหว่างการพัฒนาการท่องเที่ยวกับการอนุรักษ์คุณค่าทางวัฒนธรรม การศึกษานี้ใช้วิธีวิทยาการวิจัยเชิงคุณภาพ ผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม และการวิเคราะห์เอกสารที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาจะเป็นประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจกระบวนการปรับตัวของประเพณีท้องถิ่นในบริบทของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการวางแผนและจัดการการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในพื้นที่อื่น ๆ ที่มีลักษณะใกล้เคียงกัน นอกจากนี้ ยังจะเป็นแนวทางสำหรับชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน โดยคำนึงถึงการรักษาคุณค่าและความหมายดั้งเดิมของประเพณีควบคู่ไปกับการสร้างประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคมให้แก่ชุมชนท้องถิ่น

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของประเพณีผีตาโขน

ประเพณีการแห่ผีตาโขนมีประวัติความเป็นมาที่เชื่อมโยงกับความเชื่อทางพุทธศาสนาและวิถีชีวิตของชุมชนในพื้นที่อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย มาอย่างยาวนาน จากการศึกษาของสุเทพ สุนทรเกสซ์ (2548) พบว่า จุดกำเนิดของประเพณีนี้มีความสัมพันธ์กับตำนานพระเวสสันดรชาดก โดยเฉพาะในตอนที่พระเวสสันดรเสด็จกลับเมือง มีผู้คนและผีป่ามาร่วมขบวนแห่เป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ ยังมีความเชื่อมโยงกับพิธีกรรมบูชาผีบรรพบุรุษและความเชื่อเรื่องเจ้าพ่อกวน ผู้เป็นอารักษ์ประจำเมืองด่านซ้าย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างความเชื่อทางพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมของท้องถิ่นได้อย่างกลมกลืน

การศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของประเพณีผีตาโขนสามารถแบ่งออกได้เป็นสามยุคสำคัญ ยุคแรกเป็นช่วงก่อนปี พ.ศ. 2500 ซึ่งเป็นยุคดั้งเดิมที่การจัดงานมีลักษณะเรียบง่าย เน้นพิธีกรรมทางความเชื่อเป็นหลัก การแต่งกายของผีตาโขนในยุคนี้ใช้วัสดุจากธรรมชาติที่หาได้ในท้องถิ่น เช่น หน้ากากทำจากกะลามะพร้าวหรือไม้หนูน เครื่องแต่งกายทำจากใบตาลหรือหางมะพร้าว ยุคที่สองเป็นช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2500-2530 ซึ่งเป็นยุคเริ่มต้นของการพัฒนาเป็นการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการจัดงานให้เป็นระบบมากขึ้น มีการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่าง ๆ และเริ่มมีการพัฒนารูปแบบหน้ากากและเครื่องแต่งกายให้มีความประณีตและสวยงามมากขึ้น ยุคที่สามเป็นช่วงหลังปี พ.ศ. 2530 จนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นยุคที่ประเพณีผีตาโขนได้รับการพัฒนาให้เป็นเทศกาลการท่องเที่ยวระดับชาติ มีการจัดการอย่างเป็นระบบ มีการประชาสัมพันธ์อย่างกว้างขวาง และมีการพัฒนารูปแบบการจัดงานให้มีความหลากหลายมากขึ้น

ในด้านพัฒนาการของพิธีกรรมและความเชื่อ ศิราพร ณ ถลาง (2552) ได้วิเคราะห์ให้เห็นว่า แม้รูปแบบภายนอกของประเพณีจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย แต่แก่นความเชื่อหลักยังคงได้รับการรักษาไว้อย่างเหนียวแน่น โดยเฉพาะความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจของเจ้าพ่อกวนและความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรมการแห่ผีตาโขนยังคงเป็นส่วนหนึ่งของงานบุญหลวงหรืองานบุญเวส ซึ่งเป็นงานบุญใหญ่ประจำปีที่สำคัญของชุมชน พิธีกรรมหลักยังคงประกอบด้วยการอัญเชิญเจ้าพ่อกวน การแห่พระอุปคุต การเทศน์มหาชาติ และการแห่ผีตาโขน ซึ่งแต่ละพิธีกรรมล้วนมีความหมายและความสำคัญที่เชื่อมโยงกับความเชื่อดั้งเดิมของชุมชน การรักษาแก่นของพิธีกรรมเหล่านี้ไว้แสดงให้เห็นถึงความพยายามของชุมชนในการรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง

การศึกษาพัฒนาการของประเพณีผีตาโขนในมิติต่าง ๆ สะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวของประเพณีท้องถิ่นภายใต้บริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการจัดการและการนำเสนอประเพณีต่อสาธารณะ เกรียงไกร เกิดศิริ (2551) ได้วิเคราะห์ว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากปัจจัยหลายประการ ทั้งนโยบายการส่งเสริมการท่องเที่ยวของภาครัฐ การพัฒนาระบบการคมนาคมและสื่อสาร การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน ตลอดจนความต้องการในการพัฒนาท้องถิ่นของชุมชนเอง อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมิได้เป็นไปในลักษณะของการละทิ้งคุณค่าดั้งเดิม หากแต่เป็นการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดและการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเพณี โดยยังคงรักษาแก่นสำคัญของความเชื่อและพิธีกรรมไว้ได้อย่างมั่นคง การศึกษาพัฒนาการของประเพณีผีตาโขนจึงไม่เพียงแต่ช่วยให้เข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเท่านั้น แต่ยังสะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการปรับตัวของวัฒนธรรมท้องถิ่นและภูมิปัญญาของชุมชนในการรักษาสมดุลระหว่างการอนุรักษ์และการพัฒนา

การปรับเปลี่ยนรูปแบบการจัดงานในยุคการท่องเที่ยว

การปรับเปลี่ยนรูปแบบการจัดงานประเพณีผีตาโขนในยุคการท่องเที่ยวเป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวของวัฒนธรรมท้องถิ่นภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และการพัฒนาการท่องเที่ยว ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2549) ได้วิเคราะห์ว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากนโยบายการส่งเสริมการท่องเที่ยวของภาครัฐที่มุ่งพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมให้เป็นจุดดึงดูดนักท่องเที่ยว การปรับเปลี่ยนรูปแบบการจัดงานที่เห็นได้ชัดเจนประการแรกคือ การกำหนดวันจัดงานที่แน่นอนและการประชาสัมพันธ์ล่วงหน้า จากเดิมที่การจัดงานจะยึดตามปฏิทินจันทรคติและการตัดสินใจของผู้นำชุมชน ปัจจุบันได้มีการกำหนดช่วงเวลาการจัดงานที่ชัดเจนเพื่อความสะดวกในการวางแผนการท่องเที่ยว นอกจากนี้ ยังมีการเพิ่มกิจกรรมและการแสดงต่าง ๆ เพื่อดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว เช่น การประกวดหน้ากากผีตาโขน การแสดงศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน และการจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์ชุมชน

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การพัฒนารูปแบบของหน้ากากและเครื่องแต่งกายผีตาโขนให้มีความประณีตและสวยงามมากขึ้น ศิราพร ณ ถลาง (2552) ได้ศึกษาพบว่า จากเดิมที่การทำหน้ากากและเครื่องแต่งกายเน้นความเรียบง่ายและใช้วัสดุจากธรรมชาติในท้องถิ่น ปัจจุบันได้มีการพัฒนาเทคนิคการผลิตและการออกแบบให้มีความหลากหลายและสวยงามมากขึ้น มีการใช้สีสันทันทีสไลและลวดลายที่แปลกตา การเปลี่ยนแปลงนี้ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากความต้องการของตลาดการท่องเที่ยวและการพัฒนาหน้ากากผีตาโขนให้เป็นสินค้าที่ระลึก นอกจากนี้ ยังมีการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ผีตาโขนเพื่อจัดแสดงและให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาและพัฒนาการของประเพณี ซึ่งเป็นการเพิ่มมูลค่าทางการท่องเที่ยวและการศึกษาให้กับประเพณี

การจัดการพื้นที่และการอำนวยความสะดวกในการจัดงานก็เป็นอีกประเด็นสำคัญที่มีการปรับเปลี่ยน ธีระพงษ์ แก้วหาญ (2553) ได้ศึกษาการจัดการพื้นที่ในงานประเพณีผีตาโขนและพบว่า มีการแบ่งโซนการจัดงานอย่างเป็นระบบมากขึ้น มีการจัดพื้นที่สำหรับการแสดง การจำหน่ายสินค้า และการชมชมนกที่ชัดเจน มีการจัดระบบการจราจรและที่จอดรถ รวมถึงการจัดเตรียมสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เช่น ห้องน้ำ จุดพักผ่อน และจุดบริการข้อมูลนักท่องเที่ยว นอกจากนี้ ยังมีการพัฒนาระบบการรักษาความปลอดภัยและการดูแลความสะอาดที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น เพื่อรองรับจำนวนนักท่องเที่ยวที่เพิ่มขึ้นในแต่ละปี

การปรับเปลี่ยนรูปแบบการจัดงานยังรวมถึงการพัฒนาระบบการบริหารจัดการที่มีการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่าง ๆ มากขึ้น เกรียงไกร เกิดศิริ (2551) ได้วิเคราะห์ให้เห็นว่า จากเดิมที่การจัดงานเป็นความรับผิดชอบของชุมชนและวัดเป็นหลัก ปัจจุบันได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการจัดงานที่ประกอบด้วยตัวแทนจากหลายภาคส่วน ทั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และชุมชน มีการวางแผนการจัดงานอย่างเป็นระบบ มีการจัดสรรงบประมาณและทรัพยากรที่ชัดเจน รวมถึงมีการประเมินผลการจัดงานเพื่อนำไปสู่การพัฒนาในปีต่อไป การมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่าง ๆ นี้ช่วยให้การจัดงานมีประสิทธิภาพมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็อาจส่งผลกระทบต่อความเป็นอิสระในการตัดสินใจของชุมชนและการรักษาคุณค่าดั้งเดิมของประเพณี

การปรับเปลี่ยนรูปแบบการจัดงานประเพณีผีตาโขนในยุคการท่องเที่ยวสะท้อนให้เห็นทั้งโอกาสและความท้าทายในการพัฒนาประเพณีท้องถิ่นให้สอดคล้องกับบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลง ในขณะที่การพัฒนาการท่องเที่ยวได้นำมาซึ่งประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการพัฒนาท้องถิ่น แต่ก็มีผลกระทบในการรักษาสมดุลระหว่างการพัฒนาเพื่อตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวกับการรักษาคุณค่าและความหมายดั้งเดิมของ

ประเพณี การศึกษาและทำความเข้าใจการปรับเปลี่ยนที่เกิดขึ้นจึงมีความสำคัญต่อการวางแผนและพัฒนาการจัดการประเพณีผีตาโขนให้เกิดความยั่งยืนในอนาคต

ผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมต่อชุมชนท้องถิ่น

การพัฒนาประเพณีผีตาโขนให้เป็นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นในหลายมิติ ชีระพงษ์ แก้วหาญ (2553) ได้ศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจและพบว่า การท่องเที่ยวได้สร้างรายได้ให้กับชุมชนผ่านหลายช่องทาง ทั้งการจำหน่ายสินค้าที่ระลึก โดยเฉพาะหน้ากากผีตาโขนที่ได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยว การให้บริการที่พักแบบโฮมสเตย์ การจำหน่ายอาหารและเครื่องดื่ม และการจ้างงานในภาคการท่องเที่ยว นอกจากนี้ ยังเกิดการพัฒนาอาชีพใหม่ ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เช่น มัคคุเทศก์ท้องถิ่น ผู้ผลิตสินค้าที่ระลึก และผู้ให้บริการด้านการท่องเที่ยว การเติบโตทางเศรษฐกิจนี้ส่งผลให้คุณภาพชีวิตของคนในชุมชนดีขึ้น มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เพื่อรองรับการท่องเที่ยว

ในด้านผลกระทบทางสังคม ศิราพร ณ ถลาง (2552) ได้วิเคราะห์ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน การท่องเที่ยวได้นำมาซึ่งการปฏิสัมพันธ์กับคนภายนอกมากขึ้น ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมและการเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ ในขณะเดียวกัน ก็มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการจัดการทางสังคมเพื่อรองรับการท่องเที่ยว เช่น การจัดตั้งกลุ่มอาชีพ การรวมกลุ่มผู้ผลิตสินค้าที่ระลึก และการจัดตั้งองค์กรชุมชนเพื่อบริหารจัดการการท่องเที่ยว การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ส่งผลให้เกิดการปรับตัวในวิถีชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชน มีการสร้างเครือข่ายความร่วมมือทั้งภายในและภายนอกชุมชนเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงนี้ก็อาจนำมาซึ่งความขัดแย้งในชุมชน โดยเฉพาะในประเด็นการจัดสรรผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวและการตัดสินใจในการจัดการประเพณี

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือผลกระทบต่อระบบคุณค่าและความเชื่อของชุมชนเกรียงไกร เกิดศิริ (2551) ได้ศึกษาพบว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวได้ส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนในการให้ความหมายและคุณค่าของประเพณีผีตาโขน จากเดิมที่เน้นคุณค่าทางจิตวิญญาณและความเชื่อ ได้เพิ่มมิติของคุณค่าทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวเข้ามา การเปลี่ยนแปลงนี้สะท้อนให้เห็นในรูปแบบการจัดงานที่ต้องคำนึงถึงความต้องการของนักท่องเที่ยวมากขึ้น การผลิตหน้ากากและเครื่องแต่งกายที่เน้นความสวยงามเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว และการสร้างกิจกรรมเสริมที่อาจไม่เกี่ยวข้องโดยตรงกับประเพณีดั้งเดิม อย่างไรก็ตาม ชุมชนก็พยายามรักษาสมดุลระหว่างการพัฒนากับการรักษาคุณค่าทางวัฒนธรรม โดยยังคงให้ความสำคัญกับพิธีกรรมและความเชื่อดั้งเดิม มีการถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญาให้กับคนรุ่นใหม่ และพยายามสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายที่แท้จริงของประเพณีให้กับนักท่องเที่ยว

ผลกระทบอีกประการหนึ่งที่สำคัญคือการเปลี่ยนแปลงในด้านการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2549) ได้วิเคราะห์ให้เห็นว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวได้ส่งผลให้เกิดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและพื้นที่สาธารณะของชุมชนในรูปแบบใหม่ มีการพัฒนาพื้นที่เพื่อรองรับกิจกรรมการท่องเที่ยว การใช้วัสดุและทรัพยากรในการผลิตสินค้าที่ระลึก และการสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ นอกจากนี้ ยังมีประเด็นเรื่องการจัดการขยะและมลภาวะที่เพิ่มขึ้นในช่วงเทศกาล ชุมชนจึงต้องมีการปรับตัวในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม มีการวางแผนการใช้พื้นที่ การจัดการขยะ และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นระบบมากขึ้น

การศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมต่อชุมชนท้องถิ่นสะท้อนให้เห็นทั้งโอกาสและความท้าทายที่เกิดจากการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ในขณะที่การท่องเที่ยวได้นำมาซึ่งการพัฒนาทางเศรษฐกิจและการยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน แต่ก็มีผลกระทบในการรักษาสมดุลระหว่างการพัฒนากับการอนุรักษ์คุณค่าทางวัฒนธรรม การจัดการผลกระทบที่เกิดขึ้นจึงต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วน และต้องคำนึงถึงการพัฒนาที่ยั่งยืนทั้งในมิติทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม

การอนุรักษ์และสืบทอดคุณค่าทางวัฒนธรรม

การอนุรักษ์และสืบทอดคุณค่าทางวัฒนธรรมของประเพณีผีตาโขนในบริบทของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นประเด็นที่มีความสำคัญและท้าทาย ศิราพร ณ ถลาง (2552) ได้วิเคราะห์ว่า การอนุรักษ์และสืบทอดประเพณีในปัจจุบันต้องคำนึงถึงการรักษาสมดุลระหว่างการพัฒนาเพื่อตอบสนองการท่องเที่ยวกับการรักษาแก่นแท้ของวัฒนธรรม ชุมชนได้พัฒนากลไกในการอนุรักษ์และสืบทอดประเพณีหลายรูปแบบ เช่น การจัดตั้งศูนย์วัฒนธรรมและพิพิธภัณฑ์ผีตาโขนเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้ การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อให้เยาวชนได้เรียนรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และความสำคัญของประเพณี และการสร้างเครือข่ายผู้อนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาในการทำหน้ากากและเครื่องแต่งกายผีตาโขน กลไกเหล่านี้ช่วยให้การถ่ายทอดความรู้และคุณค่าทางวัฒนธรรมมีความเป็นระบบและต่อเนื่องมากขึ้น

การถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญาในการทำหน้ากากและเครื่องแต่งกายผีตาโขนเป็นอีกประเด็นสำคัญในการอนุรักษ์และสืบทอดประเพณี เกรียงไกร เกิดศิริ (2551) ได้ศึกษาพบว่า ชุมชนได้พัฒนารูปแบบการถ่ายทอดความรู้ที่หลากหลาย ทั้งการสอนแบบตัวต่อตัวจากช่างผู้เชี่ยวชาญสู่ลูกศิษย์ การจัดอบรมเชิงปฏิบัติการให้กับเยาวชนและผู้สนใจ และการจัดทำเอกสารและสื่อการเรียนรู้เพื่อบันทึกองค์ความรู้ นอกจากนี้การถ่ายทอดเทคนิคและวิธีการทำแล้ว ยังมีการให้ความสำคัญกับการถ่ายทอดความเชื่อและคุณค่าที่เกี่ยวข้องกับการทำหน้ากากและเครื่องแต่งกาย เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับการเลือกวัสดุ การกำหนดลวดลาย และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง การถ่ายทอดความรู้ในลักษณะนี้ช่วยให้การสืบทอดประเพณีมีความครบถ้วนทั้งในด้านรูปแบบและความหมาย

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์และสืบทอดประเพณีเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการรักษาคุณค่าทางวัฒนธรรม ชีระพงษ์ แก้วหาญ (2553) ได้วิเคราะห์รูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนและพบว่า มีการสร้างกลไกการมีส่วนร่วมในหลายระดับ ทั้งการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ และร่วมติดตามประเมินผล การมีส่วนร่วมนี้ไม่จำกัดเฉพาะผู้อาวุโสหรือผู้นำชุมชนเท่านั้น แต่ยังเปิดโอกาสให้คนรุ่นใหม่ เยาวชน และกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนได้เข้ามามีบทบาทในการอนุรักษ์และสืบทอดประเพณี การมีส่วนร่วมในลักษณะนี้ช่วยสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของและความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของตน ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการอนุรักษ์และสืบทอดที่ยั่งยืน

การพัฒนากระบวนการจัดการความรู้และการสื่อสารทางวัฒนธรรมเป็นอีกประเด็นสำคัญในการอนุรักษ์และสืบทอดประเพณี ชาลวิทย์ เกษตรศิริ (2549) ได้ศึกษาพบว่า ชุมชนได้พัฒนาระบบการจัดการความรู้ที่เป็นระบบมากขึ้น มีการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ความเชื่อ พิธีกรรม และภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับประเพณีผีตาโขน มีการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการบันทึกและเผยแพร่ความรู้ เช่น การจัดทำฐานข้อมูลดิจิทัล การผลิตสื่อมัลติมีเดีย และการใช้สื่อสังคมออนไลน์ในการสื่อสารและประชาสัมพันธ์

นอกจากนี้ ยังมีการพัฒนาการสื่อสารทางวัฒนธรรมที่เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายที่หลากหลาย ทั้งคนในชุมชนเยาวชน และนักท่องเที่ยว เพื่อให้การถ่ายทอดความรู้และคุณค่าทางวัฒนธรรมมีประสิทธิภาพมากขึ้น

การอนุรักษ์และสืบทอดคุณค่าทางวัฒนธรรมของประเพณีผีตาโชนในยุคการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วนและการพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสม การศึกษาพบว่า ชุมชนได้พยายามรักษาสมดุลระหว่างการพัฒนาการท่องเที่ยวกับการอนุรักษ์คุณค่าทางวัฒนธรรม โดยมีการพัฒนาระบบการจัดการความรู้ การถ่ายทอดภูมิปัญญา และการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน อย่างไรก็ตาม ความท้าทายสำคัญคือการรักษาความต่อเนื่องและความยั่งยืนของการอนุรักษ์และสืบทอด โดยเฉพาะในบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่รวดเร็วในปัจจุบัน

แนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน

การพัฒนาประเพณีผีตาโชนให้เกิดความยั่งยืนในบริบทของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นความท้าทายที่สำคัญของชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เกรียงไกร เกิดศิริ (2551) ได้วิเคราะห์ว่า การพัฒนาอย่างยั่งยืนต้องคำนึงถึงมิติต่าง ๆ อย่างรอบด้าน ทั้งมิติทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ในด้านวัฒนธรรมจำเป็นต้องมีการวางแผนการอนุรักษ์และสืบทอดคุณค่าดั้งเดิมของประเพณีควบคู่ไปกับการพัฒนาการท่องเที่ยว โดยให้ความสำคัญกับการรักษาความเป็นของแท้ของพิธีกรรมและความเชื่อ การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น และการสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับประเพณีให้กับนักท่องเที่ยว ในด้านเศรษฐกิจ ต้องมีการวางแผนการจัดการผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวอย่างเป็นธรรมและทั่วถึง การพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนที่มีคุณภาพและมูลค่าเพิ่ม และการสร้างโอกาสทางอาชีพให้กับคนในชุมชน

การพัฒนาระบบการจัดการการท่องเที่ยวที่มีประสิทธิภาพเป็นอีกปัจจัยสำคัญในการสร้างความยั่งยืน ธีระพงษ์ แก้วหาญ (2553) ได้ศึกษาและเสนอแนวทางการพัฒนาระบบการจัดการที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนและการบูรณาการความร่วมมือจากทุกภาคส่วน โดยมีการจัดตั้งคณะกรรมการบริหารจัดการการท่องเที่ยวที่มีตัวแทนจากภาคส่วนต่าง ๆ การพัฒนาระบบฐานข้อมูลเพื่อการบริหารจัดการ การวางแผนการจัดการพื้นที่และสิ่งอำนวยความสะดวก การพัฒนาระบบการรักษาความปลอดภัยและการจัดการสิ่งแวดล้อม และการสร้างมาตรฐานการให้บริการด้านการท่องเที่ยว นอกจากนี้ ยังมีการพัฒนาระบบการติดตามและประเมินผลการจัดการการท่องเที่ยวเพื่อนำไปสู่การปรับปรุงและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

การเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวเป็นประเด็นสำคัญที่ต้องดำเนินการควบคู่ไปกับการพัฒนาระบบการจัดการ ศิราพร ณ ถลาง (2552) ได้วิเคราะห์ว่า การพัฒนาศักยภาพของชุมชนต้องครอบคลุมหลายด้าน ทั้งการพัฒนาความรู้และทักษะในการจัดการการท่องเที่ยว การพัฒนาผู้นำและทีมงานในการบริหารจัดการ การพัฒนาทักษะการสื่อสารและการให้บริการนักท่องเที่ยว และการพัฒนาความสามารถในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ ยังต้องมีการเสริมสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายความร่วมมือทั้งภายในและภายนอกชุมชน เพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

การพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นอีกประเด็นสำคัญที่ต้องให้ความสำคัญ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2549) ได้เสนอแนวทางการพัฒนาที่เน้นการสร้างมูลค่าเพิ่มและการยกระดับคุณภาพการให้บริการ โดยมีการพัฒนามาตรฐานการจัดงานและการให้บริการ การพัฒนาคุณภาพของสินค้า

และบริการทางการท่องเที่ยว การสร้างเอกลักษณ์และจุดเด่นของการท่องเที่ยว และการพัฒนาการสื่อความหมายทางวัฒนธรรมที่มีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ ยังต้องมีการพัฒนาระบบการรับรองมาตรฐานและการประกันคุณภาพการท่องเที่ยว เพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้กับนักท่องเที่ยวและยกระดับการท่องเที่ยวให้มีความยั่งยืน

การวางแผนการพัฒนาในระยะยาวและการบูรณาการความร่วมมือจากทุกภาคส่วนเป็นปัจจัยสำคัญที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน การศึกษาพบว่า การพัฒนาที่ผ่านมามักเป็นการดำเนินงานในลักษณะแยกส่วนและขาดความต่อเนื่อง ดังนั้น จึงจำเป็นต้องมีการวางแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาในระยะยาวที่มีเป้าหมายและทิศทางที่ชัดเจน มีการกำหนดบทบาทและความรับผิดชอบของแต่ละภาคส่วน มีการจัดสรรทรัพยากรและงบประมาณที่เพียงพอ และมีระบบการติดตามและประเมินผลที่มีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ ยังต้องมีการสร้างกลไกการประสานงานและบูรณาการความร่วมมือระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ เอกชน และชุมชน เพื่อให้การพัฒนาเป็นไปในทิศทางเดียวกันและเกิดประโยชน์สูงสุดต่อชุมชนและสังคมโดยรวม

สรุป

การศึกษาประเพณีการแห่ผีตาโขนในบริบทของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสะท้อนให้เห็นการปรับตัวของประเพณีท้องถิ่นท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม จากการศึกษาพบว่า ประเพณีผีตาโขนได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการจัดงานเพื่อตอบสนองต่อการท่องเที่ยว ทั้งในด้านการกำหนดวันจัดงานที่แน่นอน การพัฒนารูปแบบการจัดงานให้มีความหลากหลาย และการเพิ่มกิจกรรมเสริมเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว การพัฒนาการท่องเที่ยวได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นในหลายมิติ ในด้านเศรษฐกิจ การท่องเที่ยวได้สร้างรายได้และโอกาสทางอาชีพให้กับคนในชุมชน มีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนและการให้บริการด้านการท่องเที่ยว ในด้านสังคม มีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมและการจัดการทรัพยากรของชุมชน ในขณะเดียวกัน ก็มีความท้าทายในการรักษาสมดุลระหว่างการพัฒนาการท่องเที่ยวกับการรักษาคุณค่าดั้งเดิมของประเพณี ชุมชนได้พัฒนากลไกในการอนุรักษ์และสืบทอดคุณค่าทางวัฒนธรรมหลายรูปแบบ ทั้งการจัดตั้งศูนย์วัฒนธรรมและพิพิธภัณฑ์ การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น การถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำหน้ากากและเครื่องแต่งกาย และการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์และสืบทอดประเพณี อย่างไรก็ตาม ยังมีความจำเป็นต้องพัฒนาระบบการจัดการการท่องเที่ยวที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืน แนวทางการพัฒนาในอนาคตควรให้ความสำคัญกับการสร้างสมดุลระหว่างการพัฒนาการท่องเที่ยวกับการรักษาคุณค่าทางวัฒนธรรม การเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยว การพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และการบูรณาการความร่วมมือจากทุกภาคส่วน ทั้งนี้ เพื่อให้ประเพณีผีตาโขนสามารถดำรงอยู่และพัฒนาไปได้อย่างยั่งยืนในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าของชุมชนและสังคมไทย

เอกสารอ้างอิง

- เกรียงไกร เกิดศิริ. (2551). การจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในบริบทของการท่องเที่ยว. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชาวนิวิทย์ เกษตรศิริ. (2549). วิถีไทย: การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม. อมรินทร์.

ธีระพงษ์ แก้วหาวงษ์. (2553). กระบวนการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ศิริพร ณ ถลาง. (2552). ทฤษฎีจิตวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน. สำนักพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุเทพ สุนทรเกสัช. (2548). มานุษยวิทยากับการศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมในสังคมไทย. เมืองโบราณ.